

Religie tussen definitie en divinatie

Over de Rokerskerk, Satanistische Zusters en Onzichtbare Roze Eenhoorns

Jogchum Vrielink

Postdoctoraal onderzoeker en coördinator discriminatierecht binnen het Steunpunt Gelijkekansenbeleid (KU Leuven – Instituut voor constitutioneel recht)

Inleiding: de Rokerskerk	1-3
I. Uitgevonden godsdiensten	4-5
A. Parodiereligies	6-9
B. Omzeilingsreligies	10-15
II. Religiedivinatie	16-20
Conclusie	21-23

INLEIDING: DE ROKERSKERK

1. In een café in het Oost-Vlaamse Wachtebeke werden overtredingen van het rookverbod vastgesteld. Na een schriftelijke waarschuwing in juli 2011, werden in september en december van dat jaar opnieuw schendingen vastgesteld.

De uitbater weigerde de voorgestelde minnelijke schikking te betalen en beriep zich op de godsdienstvrijheid. Hij verklaarde lid te zijn van de 'Enige en Universele Rokerskerk van God'. Het café zou als huiskapel van dat geloof moeten worden beschouwd en het roken als religieuze rite.

De Gentse correctionele rechtbank had geen oren naar dat argument en veroordeelde de cafébaas, bij verstek, tot een boete van 1.650 euro. De rechter stelt de beklaagde «zich klaarblijkelijk niet [houdt] aan regels die moeten worden nageleefd in het belang van éénieder»¹. Het beroep op de godsdienstvrijheid zou

voorts getuigen «van arrogantie en misprijzen». De cafébaas pleegde de feiten – aldus de rechtbank – «met het oog op het behouden van het cliënteel van zijn café», zodat «een strenge financiële bestraffing» noodzakelijk zou zijn.

2. De 'Rokerskerk' is geen louter bedenkfel van de Wachtebeekse café-uitbater. Ze werd in 2001 opgericht door de Nederlandse televisiemaker Michiel Eijbsbouts. Eijbsbouts verwijst naar zichzelf als 'Paus' of 'Rooksteker', en claimt dat zijn beweging alle kenmerken van een religie heeft. De Rokerskerk aanbidt zogezegd de Heilige Drie-eenheid van 'rook', 'vuur' en 'as', waarbij die zaken niet slechts een materiële betekenis hebben, maar ook een symbolische: 'rook' als de bringer van de goddelijke boodschap; 'vuur' als de bringer van het leven en het goede; en 'as' als het begin en einde van het leven². Door te roken wil men beweerdelijk god eren en zelf in een geestelijke toestand komen waarin vereniging met hem mogelijk is. In de woorden van Eijbsbouts:

«Roken is voor ons wat een Onze-vader bidden is voor de katholieken.»³

De website (www.rokerskerk.nl) verduidelijkt hoe men kan toetreden tot de beweging. Om als individu lid te worden, stuurt men vijf euro en een handgeschreven versie van de 'Rokerseed' naar het hoofdkwartier van de Kerk, te Amsterdam. Die eed zweert trouw 'aan de Kerk, Haar Gezag en Haar God, in het Heilig Verbond van de Rokers'⁴. Men ontvangt vervolgens een lidkaart, waarna het zogezegd «altijd en overal [is] toegestaan om religieus te Roken». Hoewel de 'religieuze rokers'⁵ zich dus het recht toe-eigenen om overal te roken, doen ze dit in de regel slechts thuis en in 'gebedshuizen'. Die gebedshuizen zijn cafés die zich aansluiten bij de Rokerskerk, waarna in de zaak een certificaat komt te hangen dat aangeeft dat er (slechts) door leden mag worden gerookt. Maar dit wil niet zeggen dat toetreding een automatisme is.

2 E. SENGERS, "Geen verbod van rokerskerk", *NRC-handelsblad*, 18 augustus 2008, 6.

3 B. VAN PAESCHEN en M. SILLIS, "'Asbisschop' doopt café Den Beer om tot 'rokerskerk'", *Gazet van Antwerpen*, 19 mei 2011.

4 De volledige tekst luidt als volgt: "i. Ik zweer Trouw aan de Kerk, Haar Gezag en Haar God, in het Heilig Verbond van de Rokers; ii. Ik Zal Immer de Zalige Lust in het Roken Bestendigen Middels een Saffie; iii. Ik Zal Altijd Mijn Medegelovigen Helpen met Rookwaar en Vuur of een Asbak".

5 Simpelweg aangeduid als 'Rokers', onderscheiden van (niet-religieuze) 'rokers'.

1 Corr. Gent 30 oktober 2012, *NjW* 2013, 228, www.legalworld.be, daarbij mede verwijzend naar het ongunstige strafrechtelijke verleden van de beklaagde, die meermaals werd veroordeeld voor verkeersmisdrijven.

Eijsbouts heeft laten verstaan dat de 'kerk' niet openstaat voor horecagelegenheden die (louter) het rookverbod proberen te omzeilen door lid te worden van de kerk:

«[Z]odra we denken dat uitbaters het alleen maar doen om hun nering te redden, worden zij niet ingewijd [...] Het is iets ritueels, iets dat je beleeft en we leven ons geloof strikt na.»⁶

In Nederland zijn enkele tientallen cafés aangesloten bij het initiatief. Aanvankelijk kreeg minstens één daarvan ook een boete opgelegd, maar na een versoepeling van het rookverbod in 2010 vielen de meeste van deze etablissementen niet langer onder het verbod. Het verbod werd destijds afgeschaft voor kleine cafés (max. 70 m²) zonder personeel⁷. In Vlaanderen zijn er, naast het café in Wachtebeke, ook gelegenheden in Antwerpen, Mechelen, Tongeren en Peer aangesloten bij de Kerk. Er zou zelfs een 'missie' zijn in Groot-Brittannië.

3. In Nederland diende de Rokerskerk ook al een aanvraag in om zendtijd te verkrijgen als 'kerkgenootschap' of ander 'genootschap op geestelijke grondslag', op grond van artikel 2.42 van de Mediawet⁸ voor de periode september 2010 tot 31 december 2015⁹. De aanvraag werd afgewezen, op formele gronden. Naar het oordeel van het Commissariaat voor de Media, de beoordelende overheidsinstantie, had de Rokerskerk een te kleine achterban om gezien te kunnen worden als een 'religieuze of geestelijke hoofdstroming', in de zin van de Mediawet¹⁰. Onder dat begrip verstaat het

6 X, "Café bekeert zich tot Rokerskerk", *De Telegraaf*, 15 juli 2008.

7 Meer bepaald op 3 november 2010, vooruitlopend op het regeerakkoord waarin deze maatregel werd aangekondigd. De controles werden voor dergelijke horecagelegenheden op dat moment direct gestaakt en openstaande boetes werden ingetrokken. De daadwerkelijke aanpassing van het relevante besluit vond pas plaats in juli van 2011. Sindsdien luidt art. 3 lid 2 van het Besluit houdende een aantal nadere voorschriften ter uitvoering van de Tabakswet (Besluit uitvoering rookvrije werkplek, horeca en andere ruimten) als volgt: «De verplichting, bedoeld in het eerste lid, geldt niet voor de zelfstandige zonder personeel die een horecabedrijf exploiteert met daarin één enkele horecalokaliteit die blijkens de hem krachtens artikel 3 van de Drank- en Horecawet verleende vergunning een vloeroppervlak heeft van minder dan 70m²». Op 16 mei 2012 achtte de Haagse Rechtbank van eerste aanleg deze uitzondering voor kleine cafés niet onrechtmatig: Rechtbank 's Gravenhage 16 mei 2012, LJN BW5993.

8 Art. 2.42 Mediawet luidt als volgt: «1. Het Commissariaat kan eens in de vijf jaar kerkgenootschappen en genootschappen op geestelijke grondslag of rechtspersonen waarin twee of meer van deze genootschappen samenwerken, aanwijzen voor het verzorgen van media-aanbod op kerkelijk of geestelijk terrein voor de landelijke publieke mediadienst volgens de bepalingen van deze afdeling. 2. Voor aanwijzing komen slechts in aanmerking kerkgenootschappen en genootschappen op geestelijke grondslag die representatief geacht kunnen worden voor een in Nederland aanwezige kerkelijke of geestelijke hoofdstroming.»

9 Het kabinet-Rutte II heeft plannen om de financiering van de 2.42-omroepen per 1 januari 2016 te staken: «Door de bezuinigingen wordt het budget van de 2.42 omroepen per 1 januari 2016 op nul gesteld. Consequentie daarvan zou zijn dat de kerkgenootschappen en de genootschappen op geestelijke grondslag hun zendtijd zelf moeten financieren» (Tweede Kamer der Staten-Generaal, 2012-13, 33 400 VIII, nr. 29 (brief van de staatssecretaris van onderwijs, cultuur en wetenschap).

10 Commissariaat voor de Media, "Aanwijzing 2.42-omroepen voor de periode 2010-2015", 31 december 2009. Dat enkel 'hoofdstromingen' in aanmerking komen voor zendtijd vloeit voort uit art. 2.42, lid 2 Mediawet (*supra* vn. 8). Ook voorafgaand aan die codificatie hanteerde het Commissariaat reeds

[ABSTRACT]

Deze bijdrage vertrekt van een vonnis van 30 oktober 2012 waarin de correctionele rechtbank te Gent een café-uitbater uit Wachtebeke veroordeelde wegens het niet-respecteren van het rookverbod in zijn zaak. Als verweer voerde de uitbater aan dat zijn etablissement een gebedshuis is voor zijn religie: de 'Enige en Universele Rokerskerk van God'. In de bijdrage wordt deze uitspraak ruimer gekaderd. Daarbij wordt eerst het vonnis weergegeven, waarna enkele (andere) zaken aan bod komen van gefingeerde religieuze claims ('uitgevonden religies'), zowel binnen als buiten de rechtszaal. Vervolgens wordt ingegaan op de vraag hoe rechtbanken enhoven met dergelijke claims kunnen omgaan. Ten slotte geeft de auteur een korte conclusie in verband met de Gentse zaak en de Rokerskerk.

Cette contribution se base sur une décision du 30 octobre 2012 dans laquelle le tribunal correctionnel de Gand condamne l'exploitant d'un café à Wachtebeke pour non-respect de la défense de fumer dans son établissement. A sa défense l'exploitant invoque que son établissement est une maison de prière pour sa religion: la 'Seule église universelle de Dieu pour fumeurs'. Cette contribution cadre la décision du tribunal. L'auteur rend compte d'abord du contenu de la décision, ensuite il réagit sur quelques (autres) affaires de demandes soi-disant religieuses, aussi bien à l'intérieur qu'en dehors de la salle d'audience. Puis il entame la question de savoir comment les tribunaux et les cours doivent examiner de telles demandes. Enfin l'auteur donne une courte conclusion concernant l'affaire gantoise et l'Eglise pour fumeurs.

Jogchum VRIELINK, "Religie tussen definitie en divinitie. Over de Rokerskerk, Satanistische Zusters en Onzichtbare Roze Eenhoorns", *NjW* 2013, 190-198.

Commissariaat een stroming «die door de kwantitatieve omvang van haar achterban of de historische aanwezigheid in de Nederlandse samenleving mede constituerend is voor de hedendaagse Nederlandse pluriforme religieuze en geestelijke cultuur»¹¹:

«13. [...] De kerk telt volgens eigen opgave *per ultimo* september 2009 een aantal van 2090 officieel geregistreerde aanhangers. Het betreft 980 aspirant leden en 1110 volwaardige leden. Het is de Ro-

geruime tijd het uitgangspunt dat «alleen representanten van de in de Nederlandse samenleving voorkomende religieuze en geestelijke hoofdstromingen voor een aanwijzing in aanmerking komen»; dit teneinde «versnippering van schaarse zendtijd en financiële middelen te voorkomen».

11 Commissariaat voor de Media, "Besluit Enige en Universele Rokerskerk van God", 29 december 2009, overweging 10.

kerskerk onbekend hoeveel Nederlanders zich als aanhanger van de kerk beschouwen, maar hun geloof buiten de kerk beleven.

14. Op basis van de verschaft informatie komt het Commissariaat tot de conclusie dat de Rokerskerk niet kan worden aangemerkt als een religieuze hoofdstroming die voor een aanwijzing als bedoeld in artikel 2.42, eerste lid, van de Mediawet 2008 in aanmerking komt.

15. Wij hebben daarbij overwogen dat een aanhang van nog geen 3000 personen te gering is om een religie tot hoofdstroming te maken. Alle genootschappen in de C categorie (tot 500.000 aanhangers) hebben een achterban van vele tienduizenden personen. De achterban van de Rokerskerk steekt daar naar aantal gemeten te mager bij af.

16. Van historische presentie en het leveren van een constituerende bijdrage aan de religieuze cultuur kan naar ons oordeel evenmin gesproken worden, nu de Rokerskerk pas acht jaar bestaat. Zij heeft (nog) geen merkbare sporen achtergelaten in de samenleving. Wij hebben althans noch in relevante literatuur noch op het Internet bewijzen gevonden voor de stelling dat de Roker[s]kerk de beweerdte constituerende bijdrage heeft geleverd.¹²

Het Commissariaat vermeed bij dit alles echter een beoordeling van (de 'waarachtigheid' van) de religie zelf, stellende dat «niet [past] om als overheidsbestuursorgaan te bepalen of de Rokerskerk de status van kerkgenootschap heeft»¹³:

«Nu de Rokerskerk in haar aanvraag zelf aangeeft dat zij een kerkgenootschap is [...], gaan wij er vooralsnog vanuit dat zij in beginsel in aanmerking kan komen voor een aanwijzing als bedoeld in artikel 2.42 van de Mediawet 2008.»¹⁴

I. UITGEVONDEN GODSDIENSTEN

4. Hoewel de stichter van de 'Kerk' het formeel ontkent, lijkt het *prima facie* evident dat de Rokerskerk een moedwillig verzinsel is, zoals er talloze zijn in het religieuze genre. Vanuit de sociale wetenschappen en de godsdienstwetenschappen is de laatste jaren in toenemende mate aandacht voor dergelijke 'uitgevonden godsdiensten' (*invented religions*) of 'hyper-reële religies' (*hyper-real religions*)¹⁵.

¹² *Ibid.*

¹³ *Ibid.*, overweging 10.

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ Zie o.m. C.M. CUSACK, *Invented religions: imagination, fiction and faith*, Ashgate Publishing, 2010; A. POSSAMAI (ed.), *Handbook of hyper-real religions*, Leiden & New York, Brill, 2012; D. CHIDESTER, *Authentic fakes: religion and American popular culture*, Berkely, University of California Press, 2005; B. FORBES en J. MAHAN (eds.), *Religion and popular culture in America*, Berkeley & Los Angeles, University of California, 2000; T. ALBERTS, "Virtually real: fake religions and problems of authenticity in religion", *Culture and Religion* 2008, nr. 2, 125-139; E. MAZUR en K. MCCARTHY, *God in the details: American religion in popular culture*, New York, Routledge, 2001; S. MCCLOUD, "Popular culture fandoms, the boundaries of religious studies, and the project of the self", *Culture and Religion* 2003, nr. 2, 187-206.

5. Voor zover verschijningsvormen van zulke 'godsdiensten' relevant (kunnen) zijn in een juridische of administratieve context¹⁶, kan een onderscheid worden gemaakt naar verschillende categorieën, al naar gelang van hun bedoeling en opzet¹⁷.

A. Parodiereligies

6. Een eerste categorie kan omschreven worden als 'parodiereligies'. Een voorbeeld hiervan is de Kerk van het Vliegende Spaghetti Monster of 'pastafarianisme' (een samentrekking of portmanteau van 'pasta' en 'rastafarianisme'). In deze 'religie' zijn de woorden van de 'noedelige meester', die het heelaal geschapen heeft, het enige ware geloof. De godheid wordt doorgaans afgebeeld als een kluwen spaghetti met twee gehaktballen en ogen op steeltjes. In het verlengde hiervan ligt de religie van de Onzichtbare Roze Eenhoorns, wiens ongeëvenaarde spirituele kracht genoegzaam zou blijken uit het feit dat ze tegelijk onzichtbaar en roze zijn. Volgens de stichters is de religie – «zoals alle religies» – gebaseerd op een combinatie van geloof en logica: dat de eenhoorns roze zijn, vereist een geloofssprong, dat ze onzichtbaar zijn, berust op logica, daar men ze immers niet kan zien¹⁸.

7. Beide voorgaande parodieën zijn uitgedacht om de invloed van bestaande godsdiensten op de politiek en het onderwijs tegen te gaan en om de geloofwaardigheid ervan in vraag te stellen¹⁹. Zo is het Vliegende Spaghetti Monster ontsproten aan het brein van ene Bobby Henderson, in reactie op het besluit om tijdens biologielessen in Kansas naast de evolutieleer ook Intelligent Design (ID), een variant van creationisme, te onderwijzen. Henderson zond daarop een brief naar de *Kansas Board of Education*, waar-

¹⁶ Een vraag waarvoor (systematische) aandacht tot dusver grotendeels achterwege is gebleven.

¹⁷ Naast de hier onderscheiden categorieën, die in meerdere of mindere mate relevant kunnen zijn in een juridische of quasi-juridische context, kunnen nog diverse andere categorieën van uitgevonden religies worden geïdentificeerd, waarvoor dat (vooralsnog) niet of veel minder het geval is. Daarbij kan gedacht worden aan 'religies' die uitdrukking geven aan het fan zijn van bepaalde (veelal) pop-culturele figuren en/of technologische zaken (of die een dergelijke 'aanbidding' op de hak nemen), zoals 'Oprahisme' (gebruikt om aanhangers aan te duiden van de ideeën van talkshow-icoon Oprah Winfrey); de 'Cult of Mac' (ter verwijzing naar fervente fans van het computermerk Apple); 'Dudeïsme' (naar een personage ('The Dude', gespeeld door Jeff Bridges) uit de film *The Big Lebowski* (1998)); 'Matrixisme' (naar ideeën uit de film(reeks) *The Matrix*); de Officiële Kerk van Chuck Norris (waarin in 'bovennatuurlijke' krachten van actieheld Chuck Norris centraal staan: "On the 7th day, God rested... Chuck Norris took over"); etc. Zie o.m.: C.M. CUSACK, o.c., 113-140 (hoofdstuk 5: 'Third-millennium invented religions: Jediism, Matrixism and the Church of the Flying Spaghetti Monster'); J.W. MOREHEAD, "A world without rules and controls, without borders or boundaries: Matrixism, new mythologies and symbolic pilgrimages", in A. POSSAMAI (ed.), o.c., 111-128.

¹⁸ S. ELEY, zoals geciteerd in: J. POLING, *Do science and the Bible conflict?*, Grand Rapids, Zondervan, 2003, 20.

¹⁹ Diverse andere uitgevonden religies met dezelfde bedoelingen bestaan, zoals 'Discordianisme' (*Discordianism*) en de 'Kerk van SubGenius' (*Church of the SubGenius*). Zie o.m.: C.M. CUSACK, o.c., hoofdstuk 4 ("The Church of the SubGenius"), 83-112; D. KIRBY, "Occultural bricolage and popular culture: remix and art in Discordianism, the Church of the SubGenius, the Temple of Psychick Youth", in A. POSSAMAI (ed.), o.c., 39-58.

in hij eiste dat er aan het geloof in het Vliegende Spaghettimonster evenveel tijd zou worden besteed als aan Intelligent Design²⁰. Op de brief kwam nooit reactie, maar sindsdien is 'pastafarianisme' niettemin een eigen leven gaan leiden, zowel op Internet als in de echte wereld. In Oostenrijk, bijvoorbeeld, werd aan een individu (Niko Alm, een blogger) het recht toegekend om op zijn rijbewijsfoto een plastic pastavergiet te dragen, bij wijze van 'religieus' hoofddeksel. Alm claimde het vergiet te moeten dragen daar hij anders onverklaarbare migraine krijgt door de bovennatuurlijke straling die het Spaghettimonster uitzendt. In feite ging het om een ironische en parodiërende reactie op het feit dat er, (enkel) op religieuze gronden, een uitzondering bestaat voor het verbod om een hoofddeksel te dragen op foto's voor officiële documenten, zoals rijbewijzen en paspoorten. Hoewel de Oostenrijkse autoriteiten aangaven dat de foto niet zozeer was aanvaard op grond van die religieuze uitzondering, maar simpelweg omdat Alms foto voldeed aan het criterium dat zijn gezicht volledig zichtbaar was, duurde het wel opmerkelijk lang alvorens het rijbewijs werd uitgevaardigd: Alm kreeg zijn rijbewijs pas 3 jaar na zijn aanvraag²¹. Bovendien werd hij gevraagd om zich te onderwerpen aan een medisch onderzoek, teneinde vast te stellen of hij wel in voldoende mate bij zinnen was om veilig deel te nemen aan het verkeer.

8. Een andere parodiereligie is de Jedi-kerk (*Jedi Church of Temple of the Jedi Order*) of het Jediïsme. Het gaat hierbij om een uitgevonden religie gebaseerd op spirituele ideeën uit de diverse *Star Wars*films, van George Lucas, inzake het bestaan van een kosmische kracht die al het leven in het universum verbindt (*The Force*), en waarover een speciale ridderorde (*Jedi Knights*) het meesterschap beheerst²².

20 Enigszins vergelijkbaar wordt het geloof in Onzichtbare Roze Eenhoorns gebruikt, door atheïsten, om de gepercipieerde drogredeneringen in godsdiensten onder de aandacht te brengen en de wijze waarop religieuze denkbeelden immuun zijn voor weerlegging of falsificatie. In dat opzicht is het 'geloof' wel vergeleken met Bertrand Russells theepot (zie in die zin bijv. R. DAWKINS, *The god delusion*, New York, Houghton Mifflin Harcourt, 2006, 76). Deze theepot gebruikte Russell in 1952 in een tekst om de onfalsificeerbare stellingen van religies te ontkrachten en om te bepleiten dat het aan degenen is die oncontroleerbare statements doen om met bewijs te komen: «Many orthodox people speak as though it were the business of sceptics to disprove received dogmas rather than of dogmatists to prove them. This is, of course, a mistake. If I were to suggest that between the Earth and Mars there is a china teapot revolving about the sun in an elliptical orbit, nobody would be able to disprove my assertion provided I were careful to add that the teapot is too small to be revealed even by our most powerful telescopes. But if I were to go on to say that, since my assertion cannot be disproved, it is intolerable presumption on the part of human reason to doubt it, I should rightly be thought to be talking nonsense. If, however, the existence of such a teapot were affirmed in ancient books, taught as the sacred truth every Sunday, and instilled into the minds of children at school, hesitation to believe in its existence would become a mark of eccentricity and entitle the doubter to the attentions of the psychiatrist in an enlightened age or of the Inquisitor in an earlier time.» (B. RUSSELL, «Is there a god?», geschreven in opdracht van *Illustrated Magazine*; het werd echter niet gepubliceerd).

21 W. WOUSSEN, «Niko Alm, Pastafari», *De Standaard*, 16 juli 2011.

22 In dit opzicht is het interessant dat George Lucas zelf de mythologische verhaallijnen en spirituele ideeën uit het *Star Wars*-epos in belangrijke mate baseerde op het (populariserende) werk van vergelijkende godsdienstwetenschapper Joseph Campbell (1904-1987); in het bijzonder het werk *The hero with a thousand faces* (Pantheon Books, 1949). In dat werk biedt Campbell een sterk Jungiaanse, archetypische analyse van mythen van diverse volkeren, om daaruit een (verondersteld) gemeenschappelijke

De 'religie' werd door humanisten en atheïsten in Engeland, Wales, Canada, Nieuw-Zeeland en Australië aangevat om tijdens volkstellingen te protesteren tegen de, huns inziens, beladen vraag naar iemands religieuze aanhorigheid²³. In 2001 lieten bijvoorbeeld niet minder dan 330.000 personen in Engeland en Wales weten dat zij 'Ridders van Jedi' (*Jedi Knights*) waren; hoewel dat cijfer in 2011 alweer gezakt was naar 176.632²⁴. In Nieuw-Zeeland en Australië ging het in 2001, cumulatief, om circa 120.000 personen²⁵. Dit ondanks de aankondiging van de Australische overheid dat het antwoord kon resulteren in boetes tot A\$1000, wegens moedwillige fraude; wat weer tot protest leidde daar 'volgers' claimden dat hun geloof niet meer of minder (on)zinnig of frauduleus was dan andere religies²⁶. Tot boetes kwam het in de praktijk niet, maar in beide landen werden de antwoorden wel buiten beschouwing gelaten²⁷. Sinds het in de Angelsaksische wereld zijn opwachting maakte in de census, duikt het Jediïsme ook in andere landen op in volkstellingen, waaronder in Tsjechië²⁸, alsook in andere contexten. Zo werd het aangehaald tijdens de debatten rond de (omstreden) Britse 'Racial and Religious Hatred Act' van 2006²⁹, teneinde duidelijk te maken hoe moeilijk het zou zijn om religie op een werkbare wijze te definiëren voor de doeleinden van die regelgeving³⁰.

basis te destilleren, de zogenaamde 'monomythe': een soort cyclische reis van de prototypische held. Zo goed als alle elementen die Campbell identificeert, verwerkte Lucas in de verhaallijn van de *Star Wars*-reeks. Zie M. HENDERSON, *Star Wars: the magic of myth*, New York, Bantam Books, 1997.

23 Voor een bespreking van de vraag of religie al dan niet opgenomen moet worden in censusonderzoek, zie D. VOAS, «Does religion belong in population studies?», *Environment and Planning* 2007, 1166-1180.

24 R. BOOTH, «Census 2011 data on religion reveals Jedi Knights are in decline», *The Guardian*, 11 december 2012. Ook in 2011 bleek Jediïsme daarmee nog altijd de grootste aangegeven religie na het christendom, de islam, het hindoeïsme, het sikhisme, het jodisme en het boeddhisme. In 2011 antwoordden wel weer 6.242 personen dat 'Heavy Metal' hun godsdienst was. Dat laatste vond onder andere plaats onder aanmoediging van het heavy metal tijdschrift *Metal Hammer*. In Schotland antwoordden overigens in 2001 14.052 personen dat Jediïsme hun religie was, terwijl 2.733 personen aangaven dat het de religie was waarin ze waren grootgebracht.

25 In Nieuw Zeeland ging het om het hoogste percentage (1,5% of 53.715 personen), waarmee de Jedi's onder andere het boeddhisme, het baptisme, het mormonisme en het hindoeïsme het nakijken gaven. In Australië ging het om meer dan 70.000 mensen.

26 A. PERROTT, «Jedi Order lures 53,000 disciples», *The New Zealand Herald*, 31 augustus 2002.

27 Als, respectievelijk, 'responses deemed outside the scope of recognised religions' (Nieuw Zeeland) en 'answer not defined for Census output purposes' (Australië).

28 N. CARBONE, «Czech republic sees rise of 'Jedi Knights' as religious movement», *Time*, 18 december 2011.

29 Zie N. ADDISON, *Religious Discrimination and Hatred Law*, Londen, Routledge-Cavendish, 2007.

30 Meer bepaald in de vorm van een amendement, dat een lijst met (mogelijke) religies beoogde uit te sluiten van bescherming van de wetgeving. Het amendement luidde als volgt: «17B Groups not protected by Part 3 For the purposes of section 17A any group of persons holding the following religious beliefs or lack of religious belief shall not enjoy the protection of this part of the Act— (a) Satanists; (b) believers in human sacrifice to propitiate a deity; (c) believers in animal sacrifice to propitiate a deity; (d) believers in female genital mutilation to live in accordance with the rules of a religion; (e) believers in violence as a means of proselytising a belief; (f) believers in the supremacy or superiority of one race over another; (g) believers in the supremacy or superiority of one gender over another; (h) Scientologists; (i) Jedi Knights» (House of Commons, woensdag 29 juni 2005, Standing Committee Proceedings, Standing Committee E, 33-34 (Mr. D. Grieve & Mr. M. Prisk)). Naast een

9. Niet alle parodiereligies hebben overigens dergelijke 'politieke' bedoelingen. Soms zijn motieven bijvoorbeeld louter ludiek of zelfs commercieel. Bij dat laatste kan gedacht worden aan de poging van het Belgische dansfestival *Laundry Day* om officieel erkend te worden als eredienst. Het festival diende in de zomer van 2012 een erkenningsaanvraag in bij de federale overheidsdienst justitie³¹, omdat het – naar eigen inschatting – aan alle relevante voorwaarden voldeed: daarbij verwijzend naar het hebben van voldoende volgelingen (t.w. 60.000 toeschouwers) en een voldoende lange periode in België gevestigd zijn (het festival bestaat sinds 1998)³². De demarche van het festival leek voornamelijk ingegeven door het willen genereren van media-aandacht voor het festival, dat in 2012 het thema 'religie en spiritualiteit' had, hetgeen ook in de podia tot uitdrukking kwam: die hadden onder andere de vorm van een lotusbloem, een Inca-tempel en een kathedraal. De erkenningsaanvraag diende, in de woorden van de organisatie, «om het plaatje helemaal af te maken»³³. De religieclaim als reclame- of marketingstrategie, kortom³⁴.

B. Omzeilingsreligies

10. De Rokerskerk lijkt in een andere categorie van 'uitgevonden religies' te passen: één die gericht is op het verkrijgen van privileges en/of het omzeilen van regelgeving. Die categorie kan aangeduid worden als 'omzeilingsreligies'.

11. Een voorbeeld daarvan, naast de Rokerskerk zelf, is 'kopimisme' ('copy-me-isme'), dat file-sharing tot religieuze ervaring verheft en onder dat mom poogt te rechtvaardigen³⁵. Kopimisme

amendement met deze negatieve afbakening dienden dezelfde leden ook een amendement in dat een (limitatieve) lijst omvatte met religies waaraan wél bescherming zou toekomen: «For the purposes of section 17A a religious belief is confined to— (a) Christianity; (b) Islam; (c) Hinduism; (d) Judaism; (e) Buddhism; (f) Sikhism; (g) Rastafarianism; (h) Baha'ism; (i) Zoroastrianism; (j) Jainism» (*ibid.*). Beide amendementen werden uiteindelijk ingetrokken.

31 Ten tijde van dit schrijven was er nog niets bekend over het (te nemen) besluit door de fod justitie.

32 X, "Laundry Day is al een religie", *VRT*, 1 september 2012. De voorwaarden waarop de festivalorganisatie zinspeelt, zijn ontleend aan parlementaire verslagen en vragen. Meer bepaald komen daarin de volgende vijf criteria tot uitdrukking: voldoende volgelingen hebben; gestructureerd zijn; gedurende een vrij lange tijd in het land gevestigd zijn; een maatschappelijk belang vertegenwoordigen en geen activiteit ontwikkelen die tegen de maatschappelijke orde indruist. Zie bijv. Verslag Sektencommissie, *Parlementaire Stukken Kamer* 1995-96, nr. 313/7, 21-22; *Vragen en Antwoorden Kamer* 1996-97, 25 augustus 1997, 12970 (Vraag nr. 631 Borginon). In verband met de status van deze voorwaarden moet wel worden opgemerkt dat ze deze niet opgenomen zijn in wetten of besluiten, maar dat het louter gaat om een administratieve praktijk. Zie A. OVERBEEK, *De overheid en de grondrechtpositie van godsdienstige en levensbeschouwelijke gemeenschappen*, Antwerpen, Universiteit Antwerpen (Diss. Faculteit Rechten), 2005, 505-584.

33 R. AERTS, "Laundry Day wil erkende religie worden", *Het Belang van Limburg*, 29 augustus 2012. Een DJ die al op 14 (van de 15) edities van het festival speelde, liet vervolgens in de media weten dat hij graag de 'paus' van de religie zou worden, ingeval van erkenning door de overheid (V. VERBRUGGEN, "DJ Prinz wil de paus van Laundry Day worden", *Nieuwsblad*, 1 september 2012).

34 Als de overheid zou overgaan tot erkenning, dan wil het festival ook geen aanspraak maken op subsidies.

35 Daarbij is de (uitdrukkelijke) doelstelling van de beweging niet om rechtstreeks illegaal downloaden en file-sharing te promoten, «but rather to focus on the values of sharing information». In dat opzicht heeft de

beschouwt CTRL-C en CTRL-V als gewijde symbolen en volgelingen verkleden zich vaak als piraten. De religie werd in Zweden officieel erkend, door het Bureau voor juridische, financiële en administratieve diensten (*Kammarkollegiet*). Het vergde wel drie pogingen alvorens de aanvraag werd goedgekeurd. De eerdere afwijzingen vonden echter niet plaats om inhoudelijke redenen, maar omwille van formele overwegingen. Een woordvoerder van het *Kammarkollegiet* liet, op het moment van registratie, weten dat zij het uitsluitend hun verantwoordelijkheid achtten om na te gaan of beweerdelijke religies aan vooropgestelde criteria voldoen:

«We do not look into how communities act in a practical way. A religious community is recognized [...] if it fulfills certain requirements, like writing a charter and filing it with the agency, electing a governing board and paying an annual fee [...]. The government cannot, should not interfere with what people believe in. That would be a dangerous path to take.»³⁶

Hoewel deze erkenning de 'rite' (vooralsnog) niet heeft gelegaliseerd, mogen sindsdien priesters van het 'geloof' wel mensen voor de staat trouwen. Ook ontvangen ze op grond van de beslissing subsidies van de staat.

12. De, in onze contreien, bekendste representant van deze categorie van uitgevonden religies is de Kloosterorde van de Zusters van Sint Walburga³⁷, uit de jaren 80 van de vorige eeuw. Die zaak draaide om een Amsterdamse seksclub, die zichzelf voorstelde als een zelfstandig onderdeel van het kerkgenootschap in de Kerk van Satan³⁸. Tot de godsdienstuitoefening van de 'Kloosterorde' behoorde zagezegd het aanbieden van seksshows. De bedoeling van deze voorstelling van zaken was voor-

beweging ook elementen van een parodiereligie, getuige bijv. deze uitleg van een van stichters (Isak Gerson), over hoe het 'religieuze' belang van kopiëren zagezegd past in een traditie: «Christianity took from Judaism and turned it into something new, and the Muslims did the same. We are part of a tradition.» (J. TAGLIAPIRELLI, "In Sweden, taking file sharing to heart. And to church", *New York Times*, 25 juli 2012).

36 *Ibid.* Zie ook: X, "File-sharing recognized as a religion in Sweden", *The Local*, 5 januari 2012.

37 Hoewel er daadwerkelijk een Sint Walburga bestaat (zij het in de katholieke en niet in de satanische traditie), lijkt de keuze voor (de naam van) deze specifieke heilige vooral onderdeel te zijn geweest van een woordspeling, die verwijst naar de toenmalige locatie van de seksclub. De club was gelegen aan de '(Oudezijds) Voorburgwal', zodat het niet zo vergezocht was om van '(voor)burgwal' te komen tot 'Walburg(a)'.

38 Art 2:2 eerste lid Burgerlijk Wetboek (NL) bepaalt: «Kerkgenootschappen alsmede hun zelfstandige onderdelen en lichamen waarin zij zijn verenigd, bezitten rechtspersoonlijkheid». Of Sint Walburga gezien kon worden als een (zelfstandig onderdeel van) een Kerkgenootschap was dus van belang voor de vraag of zij rechtspersoonlijkheid genoot, en daarmee ontvankelijk kon worden geacht in haar vordering. Voor het Gerechtshof bleek echter dat de onmogelijkheid om Sint Walburga te zien als zelfstandig onderdeel van een Kerkgenootschap, geen onontvankelijkheid met zich meebracht, daar Sint Walburga «gelet op de art. 2:26 en 30 BW» sowieso ook «als een vereniging met beperkte rechtsbevoegdheid [kan] worden gekwalificeerd». Voor de Hoge Raad kwam de vraag of Sint Walburga kon gelden als een «zelfstandig onderdeel van een kerkgenootschap» dan ook niet meer aan bod. Daar ging het enkel om de vraag of art. 123 Wetboek van Strafvordering van toepassing is. Zie ook: A.H. SANTING-WUBS, "De positie van kerkgenootschappen in het civiele recht", *Nederlands Tijdschrift voor Kerk en Recht* 2010, nr. 4, 38-50.

al gelegen in het vermijden van politiecontroles: indien de club kon worden aangemerkt als 'lokaal bestemd voor godsdienstoefening', dan was betreding door de politie niet toegestaan, tenzij in geval van heterdaad. Toenmalig 123 van het Nederlandse Wetboek van Strafvordering bepaalde namelijk:

«In de gevallen waarin krachtens dit wetboek het betreden van plaatsen is toegelaten, geschiedt dit, buiten het geval van ontdekking op heterdaad niet: [...] 2° In de lokalen, voor den godsdienst bestemd, gedurende de godsdienstoefening; [...]»³⁹

Concreet had Sint Walburga de staat gedagvaard en gevorderd dat die veroordeeld zou worden «zich te onthouden van het geven van opdrachten aan ambtenaren van politie tot regelmatig routinematig onderzoek in het klooster van Sint Walburga zonder dat er ernstig concreet vermoeden van misdrijf is gerezen»⁴⁰, omdat «geregeld politieonderzoek zeer storend is ten opzichte van haar satanisch ritueel». In eerste aanleg verklaarde de rechtbank van Den Haag Sint Walburga niet ontvankelijk in haar vordering⁴¹.

13. In beroep achtte het Haagse Gerechtshof Sint Walburga wel ontvankelijk, maar het Hof wees de vordering alsnog af als ongegrond. Het Hof stelde meer bepaald dat het onvoldoende duidelijk was of het hier daadwerkelijk om een onderdeel van een kerkgenootschap of zelfs maar om een godsdienst ging. Het Hof ging eerst na of 'de Kerk van Satan' überhaupt wel als een kerkgenootschap kon gelden. Daarbij overwoog het Hof dat in de rechtsliteratuur wel wordt aangenomen dat de wetgever met die term «alleen aan de christelijke en joodse kerkgenootschappen gedacht heeft», en dat het – uit de overgelegde stuk-

ken – vaststaat «dat de Kerk van Satan ondanks het gebruik van kennelijk aan de Rooms-Katholieke kerk ontleende woorden als kerkprovincie, zusters, moeder-overste en abdis, niet tot de christelijke of joodse godsdienst behoort». Het Hof verwerpt die restrictieve lezing echter:

«Het hof is voorshands van oordeel dat gezien de huidige multiculturele samenleving van ons land en de in art. 6 [Grondwet] [...] en diverse internationale verdragen verankerde gelijkheid van alle godsdiensten tegenover de Staat ook aan de aanhangers van andere dan de christelijke en joodse godsdienst het recht toekomt zich op voormeld artikel te beroepen.»⁴²

Wel stelt het Hof hierbij de eis «dat het om godsdienst gaat en dat de aanhangers een gestructureerde organisatie hebben». Beide zaken zijn, aldus nog het Hof, «voorshands onvoldoende komen vast te staan». Het Hof voegt nog toe dat Sint Walburga «ook niet als zelfstandig onderdeel van een kerkgenootschap [kan] gelden gezien de aard van de activiteiten». Blijkens de processen-verbaal van de politie ging het daarbij om «sexuele shows en andere verrichtingen [tegen betaling]», het vertonen van pornofilms en alcoholconsumptie «op ruime schaal». Deze activiteiten van Sint Walburga zouden zich «niet onderscheiden van activiteiten van een gewone sexclub» en bovendien zou er «noch bij betalende bezoekers, noch bij de door Sint Walburga als 'zusters' aangeduide vrouwen enigerlei religieuze ervaring» waar te nemen zijn⁴³. De activiteiten hadden, kortom, «het karakter van een sexinrichting [...] en niet van godsdienstoefening, terwijl de betreffende lokaliteiten ook niet kunnen worden aangemerkt als bestemd voor de godsdienst»⁴⁴. De vordering om politiecontroles (tijdelijk) te verbieden, werd dan ook afgewezen.

14. Voor de Hoge Raad richtte Sint Walburga zich tegen de beperkte opvatting van het begrip 'godsdienst' en daarmee van het begrip 'godsdienstoefening' die het Gerechtshof zou hebben gehanteerd. De Raad sloot zich echter bij de analyse van het Hof aan, stellende:

39 Een aangepaste versie van dit artikel vindt men tegenwoordig in art. 12b Algemene wet op het binnentreden (Awob): «In de gevallen waarin het binnentreden van plaatsen krachtens een wettelijke voorschrift is toegelaten, geschiedt dit buiten het geval van ontdekking op heterdaad niet: [...] b. in de ruimte bestemd voor godsdienstoefeningen of bezinningssamenkomsten van levensbeschouwelijke aard, gedurende de godsdienstoefening of bezinningssamenkomst.»

40 Dit alles meer bepaald «totdat een voorlopig getuigenverhoor is gehouden om de vraag te beslechten of de publieke ceremonieën in voormeld klooster al dan niet religieuze rituelen zijn, dan wel – mocht voordien een datum voor voorlopig getuigenverhoor niet zijn bepaald – uiterlijk tot 20 maart 1985.»

41 Die niet-ontvankelijkheidsverklaring was gebaseerd «op de commerciële aspecten van de activiteiten van Sint Walburga». De President van de rechtbank meent dat als zelfstandig onderdeel van een kerkgenootschap, in de zin van art. 2:2 BW (*supra* vn. 38) «alleen die lichamen in aanmerking komen, waarin activiteiten met een uitsluitend, althans nagenoeg uitsluitend religieus karakter plaatsvinden». In beroep achtte het hof dit een te beperkt criterium: «Het is van algemene bekendheid dat tal van rooms-katholieke kloosterorden op commerciële wijze het boerenbedrijf en andere economische activiteiten uitoefenen, terwijl dit in de protestantse wereld ook voorkomt. Van kerkelijke zijde heeft men voorts vanouds scholen, bejaardentehuizen, ziekenhuizen en andere sociale en culturele activiteiten ondernomen, waarvoor soms de privaatrechtelijke vorm van een stichting of vereniging gebruikt wordt, doch ook die van zelfstandig onderdeel, zonder dat de rechtsgeldigheid van een optreden in de laatste vorm ooit aangevochten is». Naar het oordeel van het hof waren er wel andere redenen waarom Sint Walburga niet gezien kon worden als zelfstandig onderdeel van een kerkgenootschap, maar ook dat bracht voor het Hof geen onontvankelijkheid met zich mee (*supra* vn. 38).

42 Gerechtshof 's Gravenhage 13 december 1984. Ook tijdens de parlementaire behandeling van artikel 2:2 BW werd overigens reeds afstand genomen van een restrictieve lezing waarin enkel van joodse of christelijke kerkgenootschappen sprake zou kunnen zijn (W.H.M. REEHUIS en E.E. SLOB, *Parlementaire Geschiedenis van het Nieuwe Burgerlijk Wetboek: parlementaire stukken systematisch gerangschikt en van noten voorzien*, Deventer, Kluwer, 1991, 118).

43 Zie kritisch op dat laatste punt o.a.: A.H. SANTING-WUBS, *l.c.*, 47; B.C. LABUSCHAGNE, *Godsdienstvrijheid en niet-gevestigde religies* (diss. Groningen), 1994, 52. Beide auteurs vragen zich in essentie af of 'een religieuze ervaring' wel objectief waarneembaar of vaststelbaar is en, indien dit het geval zou zijn, hoe een dergelijke ervaring er dan uit zou moeten zien.

44 Auditeur-Generaal Franx stelde in zijn conclusie bij dit arrest dat «niet alles wat zich 'godsdienst' noemt 'godsdienst' in de zin van art. 6 Gw is, de begrippen godsdienst en godsdienstuitoefening zij niet louter subjectief in die zin dat reeds de pretentie van 'belijders' of 'beoefenaren' voldoende is om van 'godsdienst(oefening)' te kunnen spreken». De conclusie van de A-G strekte meer algemeen tot verwerping van het cassatieberoep.

«Het hof heeft uit de door de Staat overgelegde processen-verbaal van politie afgeleid dat de activiteiten van Sint Walburga zich niet onderscheiden van die van een gewone sexclub en dat noch bij de betalende bezoekers noch bij de door Sint Walburga als ‘zusters’ aangeduide optredende vrouwen enigerlei religieuze ervaring is waar te nemen, zulks na te hebben vastgesteld dat Sint Walburga die processen-verbaal slechts op detailpunten heeft weersproken en in hoger beroep op dit punt slechts heeft betoogd dat haar rituelen zijn ontleend aan een lange traditie van satanisme, vruchtbaarheidscultus, zwarte magie en zwarte misvieringen, heksendom en soortgelijke verschijnselen.»⁴⁵

Met dit alles, zo stelde de Hoge Raad, gaf het Hof geen blijk van een onjuiste rechtsopvatting of gebrekkige motivering. De ‘Kloosterorde’ kwam nadien nog een keer, in een vergelijkbare zaak, voor de Hoge Raad. In die tweede zaak oordeelde de Raad dat de verrichtingen binnen de ‘Kerk van Satan’ «die van seksueel-erotische aard zijn en zich richten op een publiek dat is geïnteresseerd in seksclubs en wat daarmee verwant is, in het maatschappelijk verkeer niet als verrichtingen van religieuze aard worden beschouwd»⁴⁶.

“*In het recht is het bieden van een sluitende definitie van het begrip ‘religie’ zo mogelijk nog lastiger. Dat houdt verband met de scheiding tussen kerk en staat en het wezen van de godsdienstvrijheid zelf.*”

15. Om nog even bij (beweerdelijke) kloosters te blijven: aan de overzijde van de oceaan was er in 2012 een zaak waarin een studenten(verenigings)huis (*fraternity*) claimde dat het op het vlak van de ruimtelijke regelgeving in aanmerking kwam voor een uitzonderingsregime voor kloosters en conventen, waarbij die begrippen in de bewuste regelgeving nader gedefinieerd waren als huisvesting voor «*persons (such as nuns or monks) under religious vows*»⁴⁷. Verzoekers meenden meer bepaald dat hun studentenhuys (*Sigma Pi*) gezien moest worden als een klooster, omdat hun motto – «In the Service of God and Man» – een ‘religieuze gelofte’ zou zijn⁴⁸. De federale districtsrechtbank van Illinois ging hierin niet mee, stellende:

«No matter how closely Sigma Pi hews to the letter of its motto, [plaintiff] has fallen far short of proving that the Sigma Pi fraternity brothers are actual Religious Brothers, that is, in the words of the ordinance, ‘persons (such as nuns or monks) under religious vows’. The defendants’ interpretation of this language to exclude fraternity houses therefore passes the rational-basis test.»⁴⁹

II. RELIGIEDIVINATIE

16. Wat de voorgaande kwesties gemeen hebben, is dat ze gebruikmaken van het feit dat het begrip ‘religie’ moeilijk te definiëren is. Talloze definities zijn geopperd, door theologen, sociologen en antropologen, maar elke definitie heeft haar tekortkomingen⁵⁰.

In het recht is het bieden van een sluitende definitie zo mogelijk nog lastiger. Dat houdt verband met de scheiding tussen kerk en staat en het wezen van de godsdienstvrijheid zelf. Beide maken dat de rechterlijke macht zich terughoudend moet opstellen in religieuze zaken en bij het beoordelen van wat al dan niet een religie uitmaakt. Het is op godsdienstig terrein niet aan de staat om uit te maken wat iemand onder (het belijden van) zijn godsdienst heeft te verstaan⁵¹.

17. Een probleem dat voortvloeit uit die plicht tot ‘interpretatieve terughoudendheid’ is dat er al eens een beroep op de gods-

49 *Myers v. City of Chicago* (N.D. Ill. Sept. 12, 2012). De ‘rational-basis test’ (of ‘rational-basis review’) is de lichtste toetsingsintensiteit bij het nagaan van grondwettigheid in relatie tot het gelijkheidsbeginsel en enkele andere grondrechten (waaronder de expressievrijheid, de godsdienstvrijheid en het kiesrecht). Het komt neer op de vraag of een overheid een legitiem doel had voor een maatregel en of *prima facie* een ‘rationeel verband’ bestaat tussen dat doel en die maatregel.

50 Zie voor enkele overzichten en (klassieke) bijdragen o.a. P.L. BERGER, “Some second thoughts on substantive versus functional definitions of religion”, *Journal for the Scientific Study of Religion* 1974, nr. 2, 125-133; J.G. PLATVOET en A.L. MOLENDIJK, *The pragmatics of defining religion: contexts, concepts, and contests*, Leiden & New York, Brill, 1999; T. ASAD, “Anthropological conceptions of religion: reflections on Geertz”, *Man* 1983, nr. 2, 237-259; W.H. CLARK, “How do social scientists define religion?”, *The Journal of Social Psychology* 1958, nr. 1, 143-147; M. BANTON (ed.), *Anthropological approaches to the study of religion*, New York & Washington, Frederick A. Praeger, Publishers, 1966; T.A. INDINOPULOS en B.C. WILSON (eds.), *What is religion? Origins, definitions, and explanations*, Leiden & New York, Brill, 1998, 141-42; S.E. GUTHRIE, “Religion: what is it?”, *Journal for the Scientific Study of Religion* 1996, 412-419.

51 Dit moet niet verward worden met een misplaatste verlegenheid of iets dergelijks. Zo stelt Van der Wal ten onrechte en naast de kwestie: «[R]eeds het invoeren van zelfdefinitie duidt op een verlegenheid over aard en demarcatie van de zaak waarover het gaat. We laten de beslissing of er sprake is van doodslag c.q. moord, valsheid in geschrifte, roekeloos rijgedrag, enzovoort toch ook niet over aan het oordeel van de betrokkenen, maar meten hun gedragingen aan geobjectiveerde criteria» (K. VAN DER WAL, “Is de vrijheid van godsdienst in de moderne multiculturele samenleving nog een hanteerbaar recht?”, *Rechtsfilosofie & Rechtstheorie* 2010, nr. 2, 153). De uitsluitende vergelijking met strafbare feiten – met betrekking waartoe vanuit het strafrechtelijk legaliteitsbeginsel veel striktere eisen worden gesteld en die bovendien moreel van een nogal andere orde zijn dan het religiebegrip – is in deze context overigens opmerkelijk.

45 Hoge Raad 31 oktober 1986, *NJ* 1987, 173.

46 Hoge Raad 22 maart 1989, *BNB* 1990, 161.

47 Chicago Zoning Ordinance and Land Use Ordinance, § 17-17-0102-A (Group living), sub 2 (Convents and Monasteries).

48 In de zaak kwam niet aan bod of het überhaupt wel (grondwettelijk) toelaatbaar was dat het gunstregime enkel openstond voor religieuze groeperingen, hoewel ook op dat vlak, in het licht van de heersende rechtspraak van het Hooggerechtshof (*Supreme Court*), de regel de *Establishment Clause* allicht niet schendt. Zie bijv. *Cutter v. Wilkinson*, 544 U.S. 709 (2005).

dienstvrijheid wordt gedaan waarbij het onduidelijk of betwistbaar is of er wel sprake is van een werkelijke godsdienst. Dit is een probleem dat zich vooral de jongste decennia sterker doet voelen, onder invloed van de levensbeschouwelijke pluralisering van de maatschappij alsook de ontwikkeling in de richting van een meer multiculturele samenleving⁵². Tot iets na de eerste helft van de 20ste eeuw was het in Europese samenlevingen, en daarmee ook in hun het recht, *de facto* redelijk duidelijk welke denkbeelden en praktijken als godsdienstig te beschouwen waren. ‘*De facto*’, daar destijds onderliggend in feite sprake was van eenzelfde definitieproblematiek, maar die kwam zelden tot nooit aan de oppervlakte wegens de gedeelde vooronderstellingen en uitgangspunten die ter zake in de samenleving(en) golden.

Dit is de laatste decennia veranderd, door zowel de komst van ‘allochtone’ vormen van religie, als door de opkomst van laatmoderne religieuze en spirituele uitingsvormen (New Age; mindfulness; radicaal ecologische spiritualiteit; feng shui; kabbala; visualisatie etc.). Sommige van die zaken doen onbekend, onwennig of zelfs ‘ongeloofwaardig’ aan, omdat ze niet in de lijn liggen van wat traditioneel gold als godsdienst(ig). De bewuste stromingen maken regelmatig echter niettemin aanspraak op de godsdienstvrijheid en op de bijzondere behandeling die daaraan verbonden is. Dientengevolge heeft het begrip ‘religie’ ook in het recht aan profiel en vanzelfsprekendheid verloren. Of liever: de huidige situatie noopt sterker tot het daadwerkelijk bepalen en afbakenen van dat profiel, hetgeen het latente maar inherente definitieprobleem zichtbaar(der) en urgent(er) maakt. De problemen die worden gesteld door ‘uitgevonden religies’, waar die eveneens (al dan niet ironisch) het recht op godsdienstvrijheid inroepen of aanspraak maken op een vorm van erkenning, zijn in zekere zin het ultieme symptoom van dat ‘verlies aan vanzelfsprekendheid’ van religie.

18. Eén mogelijke oplossing voor dit probleem van juridische begripsbepaling is om toch enkele algemene criteria te formuleren, die een minimale identificatie mogelijk maken van wat al dan niet kan gelden als ‘godsdienst’. Dat is iets wat in verschillende van de in het voorgaande besproken cases gebeurde. Ook de Straatsburgse instellingen vereisen bijvoorbeeld dat overtuigingen «overreding, ernst, cohesie en belang» moeten bezitten om bescherming van artikel 9 EVRM (godsdienstvrijheid) te genieten⁵³. Verder moet iemand kunnen bewijzen dat zijn religie daadwerkelijk bestaat (‘identificeerbaarheid’)⁵⁴. Zelfs dergelijke criteria werken soms echter onterecht uitsluitend of

leiden minstens tot controverse. Zo bleek een aanhanger van de Wicca-religie in 1977 geen aanspraak te kunnen maken op bescherming⁵⁵, wat aanleiding gaf tot nogal wat kritiek.

19. Om die reden wordt het in toenemende mate eleganter geacht om, waar mogelijk, uit te gaan van (minstens) de *veronderstelling* van een inmenging in de godsdienstvrijheid en om de legitimiteit daarvan vast te stellen aan de hand van de beperkingsclausule. Dat is wat het Grondwettelijk Hof in dergelijke materies regelmatig doet. In 2010, bijvoorbeeld, had het Hof te maken met een verzoeker die een tegenstander was van biobrandstoffen, beweerdelijk om redenen die te maken hadden met zijn godsdienst en overtuiging. De persoon in kwestie achtte meer bepaald de productie van biobrandstoffen schadelijk voor ‘s werelds meest kwetsbare bevolkingsgroepen, hetgeen zou indruisen tegen zijn godsdienst of overtuiging; een overtuiging die de verzoeker omschreef als ‘multidisciplinair’⁵⁶. Verzoeker beschouwde daarom een wet, die aardoliemaatschappijen verplichtte om een bepaald percentage biobrandstof bij te mengen in hun fossiele motorbrandstoffen, als een ongrondwettige inbreuk op zijn godsdienstvrijheid⁵⁷.

In zijn arrest vermeed het Grondwettelijk Hof simpelweg de kwestie of de ‘religie’ van de verzoeker wel voldeed aan bepaalde criteria, stellende dat zelfs «[i]n de veronderstelling dat de bestreden bepaling een inmenging in de vrijheid van geweten en godsdienst zou inhouden», zij «niettemin redelijk verantwoord

52 Vgl. *ibid.*, 133.

53 Zie bijv. EHRM 18 maart 2011, *Lautsi en anderen t. Italie*, § 58; EHRM 7 december 2010, *Jakóbski t. Polen*, § 44-45; EHRM 10 november 2005, *Leyla Sahin t. Turkije*, § 78; EHRM 25 februari 1982, *Campbell en Cosans t. Verenigd Koninkrijk*, § 36.

54 ECRM, X / Verenigd Koninkrijk, nr. 7291/75, 5 oktober 1977. Zie bijv. J.A. Frowein en W. Peukert, *Europäischen MenschenrechtsKonvention. EMRK-Kommentar*, Kehl, Engel Verlag, 1996, 370.

55 *ibid.* Voor het overige zijn negatieve beslissingen echter niet of nauwelijks voorhanden; de criteria worden in de regel enkel vernoemd, en niet of nauwelijks betekenisvol of strikt toegepast. Vanaf dat er minimale gegevens voorhanden zijn die het bestaan van een beweerdelijke religie vaststellen, gaat het EHRM ervan uit dat een staat zich moet houden aan het principe dat de legitimiteit van de daarin vervatte geloofsopvattingen niet kan beoordelen (“la Convention exclut toute appréciation de la part de l’Etat”). Zie o.m. EHRM 26 september 1996, *Manoussakis*, § 47; EHRM 27 juni 2000, *Cha’are Shalom Ve Tsedek t. Frankrijk*, § 84; EHRM 26 oktober 2000, *Hassan en Chaush t. Bulgarije*, § 78; EHRM 13 december 2001, *Eglise Métropolitaine de Bessarabie t. Moldova*, § 123; EHRM 24 juni 2004, *Vergos t. Griekenland*, § 34. Zie uitvoerig: A. Overbeek, o.c., 61-62.

56 Daarbij onder andere verwijzend naar christelijke, ‘oosterse’ en boeddhistische elementen.

57 Het beroep tot vernietiging had in hoofdzaak betrekking op art. 4 Wet van 22 juli 2009 houdende verplichting tot bijmenging van biobrandstof in de tot verbruik uitgeslagen fossiele motorbrandstoffen. Dat artikel luidt als volgt: «§ 1. Elke geregistreerde aardoliemaatschappij die benzineproducten en/of dieselproducten uitslaat tot verbruik, is verplicht in hetzelfde kalenderjaar eveneens een hoeveelheid duurzame biobrandstoffen in verbruik te stellen, als volgt: -FAME ten belope van minstens 4 v/v % van de tot verbruik uitgeslagen hoeveelheid dieselproducten; -bio-ethanol, zuiver of in de vorm van bio-ETBE, ten belope van minstens 4 v/v % van de tot verbruik uitgeslagen hoeveelheid benzineproducten. § 2. De verplichting bedoeld in § 1 rust niet op de hoeveelheden benzineproducten en/of dieselproducten die een geregistreerde aardoliemaatschappij in verbruik stelt vanuit de verplichte voorraden bedoeld in artikel 2, 4°, van de wet van 26 januari 2006 betreffende de aanhouding van een verplichte voorraad aardolie en aardolieproducten en de oprichting van een agentschap voor het beheer van een deel van deze voorraad en tot wijziging van de wet van 10 juni 1997 betreffende de algemene regeling voor accijnsproducten, het voorhanden hebben, en het verkeer daarvan en de controles daarop, in zoverre deze verplichte voorraden die onvermengd met biobrandstoffen door APETRA in volle eigendom worden aangehouden en beheerd, in verbruik worden gesteld bij de eerste verwerving door een koper zonder een accijnsnummer».

[zou] zijn»⁵⁸ in het licht van het legitieme doel ervan (bescherming van het leefmilieu), en het feit dat de bestreden bepaling geen onevenredige gevolgen heeft (zo betrof de verplichting enkel agrobrandstoffen die beantwoorden aan strikte duurzaamheidscriteria, op het vlak van voedselvoorziening, bescherming van het leefmilieu, de biodiversiteit en de inachtneming van sociale regelgeving). Tot slot wees het Hof erop dat de onderzoeker bovendien «niet verplicht [is] om de brandstoftank van zijn voertuig te vullen met agrobrandstoffen», daar hij «gebruik [kan] maken van een voertuig dat niet wordt aangedreven door benzine- of dieselproducten»⁵⁹.

20. Die aanpak vermijdt precare debatten over of iets al dan niet gezien kan worden als (de uitoefening van) een godsdienst. Het nadeel ervan is echter dat de godsdienstvrijheid op deze manier geen werkelijk onderscheidend vermogen meer heeft⁶⁰. Bovendien zal in bepaalde gevallen een *a-priori*filter niettemin noodzakelijk blijven. Voor sommige situaties waarin de godsdienstvrijheid ingeroepen wordt, bieden de beperkingsgronden geen of onvoldoende soelaas. En ook in een context van een systeem van erkende erediensten, zoals dat in België, is het feitelijk onvermijdelijk om – binnen die erkenningsprocedure – te werken met criteria⁶¹.

CONCLUSIE

21. Om terug te keren naar het vonnis van de rechtbank te Gent⁶²: hoewel de rechter het ingeroepen verweer negeert (of zelfs aanvat om streng te bestraffen), suggereert het voorgaande dat de kwestie juridisch niet zo eenvoudig is. Althans, waar de

uitkomst van de zaak ongetwijfeld verdedigbaar is, schiet de motivering niettemin tekort.

22. Welbeschouwd had de rechtbank minstens twee mogelijkheden. De eerste was geweest om de claim van de café-uitbater af te wijzen op grond van criteria zoals degene die het EHRM hanteert. De 'Rokerskerk' heeft weliswaar een goed doordachte (zelfs juridische) structuur en organisatie⁶³, maar dat betekent niet dat de rechter noodzakelijk moet aanvaarden dat van godsdienst sprake is. De 'overreding', 'ernst' en het 'belang' mogen marginaal getoetst worden en een negatieve uitkomst van die toetsing lijkt, in het licht van de feiten, allesbehalve onverdedigbaar in het geval van de Rokerskerk. Het *tongue-in-cheek* gehalte van de godsdienst – met haar vele woordspelingen ('asbischoppen' in plaats van 'aartsbischoppen' en 'asmoezeniers' in plaats van 'aalmoezeniers', etc.) en andere clowneske aspecten (zoals de narrenmuts die de voorman van de beweging steevast draagt) – ligt er zodanig dik bovenop dat zeker de vervulling van de eerste twee criteria in redelijkheid kan worden betwist.

23. De tweede, en *in casu* wellicht verkieslijke, mogelijkheid was dat de rechtbank *mutatis mutandis* de aanpak van het Grondwettelijk Hof zou hebben gevolgd. Ook in de *veronderstelling* dat de café-eigenaar aanspraak kan maken op de godsdienstvrijheid, lijkt bestraffing immers gerechtvaardigd, rekening houdend met de legitieme doelstellingen en evenredigheid van het rookverbod.

Zolang het Belgische rookverbod in voege is, zullen ook 'religieuze rokers' hun 'Heilige Drie-eenheid van Roken, Vuur en As' elders moeten aanbidden...⁶⁴

58 GwH 29 juli 2010, nr. 2010/90, B.7.1. Vgl. ook: GwH 6 december 2012, nr. 2012/145, B.16.3.

59 GwH 29 juli 2010, nr. 2010/90, B.7.2.

60 Vgl. K. VAN DER WAL, *I.C.*, 134: «Een recht [...] waarvan de inhoud of het object geen contouren meer heeft, is een onmogelijk recht geworden, omdat het elk onderscheidend vermogen ontbeert, men dus niet meer weet wat er nog wel en wat er niet meer onder valt». Van der Wal heeft echter de situatie op het oog waarin je hetgeen een godsdienst of godsdienstige uiting is volledig overlaat aan de zelfdefinitie van de betrokken groepen of individuen.

61 Zij het natuurlijk dat die criteria ook louter formeel kunnen zijn, zoals degene die het Zweedse *Kammarkollegiet* hanteert: cf. *supra* randnummer 11.

62 Corr. Gent 30 oktober 2012, *NjW* 2013, 228, www.legalworld.be.

63 In de woorden van godsdienstsocioloog E. Sengers: «De rokerskerk kent een hoge mate van organisatie: zo kent het asbischoppen en asmoezeniers, en aspiranten. Er zijn regels voor hoofddracht, seksualiteit en spijswetten, er zijn dagelijkse religieuze oefeningen, zowel gemeenschappelijke als persoonlijke. [...] Men kan lid worden als men oude dwaalleren afzweert en een eed uitsprekt waarin men trouw zweert aan de kerk. Er zijn rokerspreken en zelfs vacatures voor geestelijken bij het leger en in gevangenissen. Voor een recent opgerichte kerk een achtenswaardige graad van organisatie» (E. SENGERS, *I.C.*, 6).

64 De auteur dankt Nadia Fadil, Adriaan Overbeeke en Stefan Sottiaux.